

Hierbij enige woorden ter introductie van het artikel van prof.dr.Th.van TIJN 'Over de geschiedsschrijving betreffende de arbeidersbeweging in Nederland'. Het is een eerste artikel in een serie over socialisme en arbeidersbeweging, die ik als medewerker van Groniek tot stand probeer te brengen. De doelstellingen die me bij de realisatie van deze serie voor ogen staan zijn op de eerste plaats om via een stimulatie te komen tot een grotere bestudering van en onderzoek naar de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging onder de huidige generatie geschiedenisstudenten. En dit dan nog met een speciale aandacht voor Nederland. Op de tweede plaats om voor niet gespecialiseerden op dit terrein van de sociale geschiedenis, via een aantal overzichtsartikelen van voor socialisme en arbeidersbeweging belangrijke items, lacunevullend te werken. Mijn gedachten gaan hierbij uit naar artikelen over de relatie marxisme-geschiedenis, de ideologische tegenstellingen tussen de sociaal-democratie en anarchistisch-syndicalistische bewegingen tussen 1870 en 1914, marxisme en andere -ismen met speciale aandacht voor de Russische situatie (de lijn marx, kautsky, loxemburg, lenin, mensjewiki, trotsky, stalin, mao) en een artikel over de geschiedenis en actualiteit van het begrip 'volksfront'. Gepoogd zal worden om nog speciale aandacht aan de vakbeweging te besteden. Op de derde plaats is deze serie een poging om te komen tot een, wat kameraad paul van tongeren zo mooi noemt, emancipatorische studie-inhoud. Maw. om vanuit ons eigen vakgebied bijdragen te leveren die een functie kunnen vervullen in de strijd van de onderliggende lagen van deze maatschappij. Daarmee sluit ik aan bij de onlangs gevoerde discussie tijdens het utrechtse congres over 'Universtiteit en Vakbeweging'. In de praktijk betekent dat om, bv. in navolging van wat de universiteit van Bremen doet, vanuit ons vakgebied onderzoek te gaan doen waar de vakbeweging behoefte aan heeft. Een aanzet hiertoe zou kunnen voortbor-

deren op het werk van de te vroeg overleden werkgroep van Harmsen en Mellink. Voor suggesties en initiatieven houd ik me aanbevolen.

Th. VAN TIJN. OVER DE GESCHIEDSSCHRIJVING BETREFFENDE DE ARBEIDERSBEWEGING IN NEDERLAND

Tot voor kort waren er onder de vakhistorici in ons land niet zoveel met belangstelling voor de geschiedenis van de nederlandse arbeidersbeweging⁽¹⁾. Dat is ten dele te verklaren uit het feit, dat het voornamelijk om geschiedenis van de laatste honderd jaar gaat, dus om een betrekkelijk contemporaine zaak. Aan de andere kant hadden vele geschiedsschrijvers, ongetwijfeld door hun sociale recrutering en opleiding, vaak weinig affiniteit tot dit onderwerp. Er waren uitzonderingen: Jan Romein bijvoorbeeld, overigens in menig opzicht een buitenbeentje, had de belangstelling wel, als schreef hij slechts incidenteel een aparte studie of een apart essay over zo'n onderwerp; maar in zijn grotere werken besteedt hij er aandacht aan. Meer gespecialiseerd in deze richting was A.A.J.C.Rüter, die trouwens directeur van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis(IISG) zou worden en bekleeder van de eerste aparte leerstoel in de sociale geschiedenis in ons land. Zijn opvolger als directeur van het IISG, Fr.de Jong Edz., hoogleraar te Amsterdam, leerling van Romein, is eveneens in deze geschiedsschrijving gespecialiseerd. Onder de jongere academisch opgeleide historici groeit de belangstelling snel, getuige menige scriptie en dissertatie.

Maar in hoofdzaak moeten we het nog altijd doen met de werken niet van beroepshistorici, maar van amateurs, meestal deelnemers in enig stadium van hun leven aan het werk van de arbeidersorganisaties. Er is een menigte gedenkboeken van arbeidersorganisaties, sommige voortreffelijk in hun soort, ander voornamelijk oppervlakkig en apologetisch. Er zijn memoires, zoals die van Domela Nieuwenhuis en Troelstra. Over de 'Oude Beweging' en de eerste 24 jaren van de SDAP is er het werk van Vliegen. Deze gedenkboeken, memoireliteratuur,

en andere geschiedsschrijving door mensen die het actief meegemaakt hebben, heeft zijn voordelen: de auteurs wisten waarover zij schreven, zij hadden de beschikking over hun eigen herinneringen en soms over bronnen die sindsdien verloren zijn gegaan of die moeilijk toegankelijk zijn. Maar dat alles was geen wetenschappelijke geschiedsschrijving en had - vaak uitdrukkelijk - ook niet de pretentie.

Wat dat laatste betreft, daarin komt nu in steeds sneller tempo verandering, naarmate historisch geschoolden zich met onderwerpen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging gaan bezighouden. Het werd trouwens tijd dat dit gebeurde, want de schrijflust van vakbondsbestuurders (al dan niet gepensioneerd) en van vooraanstaande leden van de socialistische partijen schijnt zo ongeveer gedoofd. Een enkele uitzondering daargelaten (zoals die van CPN-leider Paul de Groot, die echter een meester bleek in geschiedverdraaiing) schijnt er bij deze mensen geen behoefte meer aan te bestaan terwille van de scholing en morele sterking der aanhangers de geschiedenis van hun organisatie te boekstaven. Dat is een teken van mindere strijdbaarheid der organisaties en van vervlakking van hun ideologische inhoud.

De wetenschappelijke belangstelling voor de geschiedenis van de arbeidersbeweging, die ondertussen is gegroeid, gaf, en geeft nog steeds, dikwijls het aanzien aan studies die wel door hun onderwerp, echter nauwelijks door hun opzet 'nieuw' zijn. Voor een groot deel is het 'ouderwetse' politieke geschiedenis, ideeëngeschiedenis en biografie, toegepast op organisaties, ideeën en personen uit de arbeidersbeweging. Het is geen sociale geschiedenis in de moderne zin van het woord, die zich niet alleen door onderwerp maar ook door de vraagstellingen van de traditionele geschiedsschrijving onderscheidt. Toch betekende en betekent deze soort van geschiedsschrijving door beroepshistorici een grote vooruitgang op de oudere geschiedsschrijving door 'amateurs', eenvoudig al omdat de auteurs de normen van de wetenschap in het oog houden.

Zij vergroten onze kennis, zij vergroten alleen daardoor reeds ons inzicht, zeker op onderdelen, en daardoor ook ons inzicht in wat door een moderne aanpak geanalyseerd en verklaard zal moeten worden. Met andere woorden: ze leren ons de ontwikkelingen beter kennen, maar verklaren meestal niet meer dan uit de interne gang van zaken in de organisaties en uit de ontwikkelingen der denkbeelden te verklaren valt; ze zien de arbeidersbeweging niet, of in te algemene termen, als onderdeel van de maatschappij-als-geheel, de ontwikkeling ervan niet of te globaal als bepaald door de ontwikkeling van die maatschappij en deze op haar beurt meebepalend. Of nog anders gezegd: de vraagstellingen zijn niet die van de moderne sociale geschiedenis.

Maar ook dat verandert (trouwens, aangetekend dient te worden dat sommige der 'ouderen' hierin al een stuk zijn gegaan, zoals bijvoorbeeld Rüter). Ik wil in het volgende een pleidooi houden voor deze 'nieuwe' aanpak en ingaan op de vraagstellingen, en op enkele resultaten.

Het gaat dus om geschiedsschrijving van de arbeidersbeweging opgevat als moderne sociale geschiedenis. Over wat sociale geschiedenis bestaan verschillende opvattingen, maar langzamerhand is er wel een communis opinio ontstaan. Volgens deze gaat het om sociale structuren om sociale processen binnen deze structuren (die de structuren ook wijzigen), om de aanwijzing van de factoren die de processen teweegbrengen en om de verklaring van het optreden en de werking van die factoren. Hoofdonderwerp is, anders gezegd, de ontwikkeling van klassen, standen en andere sociale groepen in hun onderlinge verhoudingen en met aanduiding en verklaring der bewegende krachten. De geschiedenis van de arbeidersbeweging, als beweging binnen één der klassen, is hiermee dus gedefinieerd als een deelonderwerp binnen een 'totale' of 'integrale' sociale geschiedenis;

geschiedsschrijving betreffende organisaties, ideeën en personen binnen de arbeidersbeweging vormt weer een deel van dit onderdeel(2).

De sociale geschiedenis in deze opvatting beslaat een breed middenterrein tussen enerzijds de economische, anderzijds de politieke geschiedenis. Om het in door marxisten wel gebruikte terminologie te zeggen: ze omvat een deel van de 'onderbouw' en een deel van de 'bovenbouw'. Schematisch kan men het als volgt voorstellen. De onderbouw omvat de productieve krachten en de organisaties van het economische leven, benevens de indeling der bevolking in grote sociale groepen die daaruit voortvloeit. Dit laatste element, de sociale geleiding of structuur, behoort reeds duidelijk tot het terrein van de sociale geschiedenis (wegens de onmiddellijke binding met de historische demografie en de economische geschiedenis zal men het dikwijls, althans ten dele, beschreven vinden in werken, deze velden van studie betreffende, vooral via de indeling van de bevolking naar beroepen en de vaststelling van vermogensverhoudingen). Wijzigingen in de stand der productieve krachten en in de economische organisatie (zowel kwantitatieve als kwalitatieve wijzigingen) brengen veranderingen in de sociale structuur met zich mee. Ontwikkelingen in deze gehele 'onderbouw' geven het aanzien aan veranderingen in het bewustzijn (op verschillende wijzen, al naar gelang de sociale groep en de daarin reeds aanwezige bewustzijnsinhoud) en aan sociale bewegingen (resp. ontwikkelingen in reeds bestaande sociale bewegingen). Dit hele complex, van sociaal-economische structuur tot en met bewustzijnsvormen en sociale bewegingen bepaalt het politieke leven. De bewustzijnsvormen, de sociale bewegingen en het politieke leven kan men tot de 'bovenbouw' rekenen; de beide eerste behoren, mede tot het terrein van de sociale geschiedenis.

De zo opgevatte sociale geschiedenis is dus in haar volle omvang niet te beoefenen zonder grondige kennis van de economische geschiedenis, en ze loopt over in de geschiedenis van mentaliteiten (van groepen) en in de politieke geschie-

denis. Dat laatste is bijvoorbeeld wat betreft de geschiedenis van de arbeidersbeweging onmiddellijk duidelijk: deze omvat immers ook de politieke arbeiderspartijen. De sociale geschiedenis heeft dus iets 'imperialistisch': ze claimt een breed middenterrein en heeft de neiging zichzelf ook als het middelpunt te zien, dwz. als het hart van een totale of integrale maatschappij-geschiedenis, waaraan de economische geschiedenis dienstbaar is en waarvan de politieke geschiedenis een afgeleide is (3).

Deze hoge pretenties leggen hoge verplichtingen op. In de eerste plaats dient elk sociaal-historicus in deze opvatting kennis van en greep op de economische geschiedenis te hebben. Dikwijls is het voor hem niet voldoende om de economisch-historische literatuur betreffende een land(streek) en periode goed te kennen, maar moet hij deze zelf maken of tenminste aanvullen, eenvoudig omdat er niet voldoende aan gedaan is, althans niet in zijn optiek, dus niet zó dat deze voldoende antwoord geeft op die economische vragen die men dient te stellen als men een 'totale' of 'integrale' sociale geschiedenis wil opzetten. Dat is ook vanzelfsprekend, daar óók economisch-historici uiteraard veelal deelonderwerpen en segmenten van de economie behandelen; vaak gaan zij ook uit van economisch-theoretische vraagstellingen, die niet altijd samenvallen met die van de sociaal-historicus. Bijvoorbeeld: men gaat de ontwikkeling van het nationaal inkomen na, eventueel met aanduiding van de bijdrage daarin van de verschillende sectoren van het bedrijfsleven, maar let niet of slechts in geringe mate op de verdeling van dat inkomen tussen de verschillende sociale groepen.

Vaststelling van de sociale structuur en van de ontwikkeling daarvan in de te bestuderen periode is het eerste dat een 'integraal' werkend sociaal-historicus zal hebben te ondernemen. Dat geldt ook voor de historicus van de arbeidersbeweging, omdat hij eerst de arbeidersklasse, waarbinnen die beweging speelt, moet determineren,

wat betreft haar plaats in de maatschappij als geheel, en evenzeer in haar interne geleidingen. Ontstaan er sociale bewegingen (binnen de arbeidersklasse in dit geval), of zijn er belangrijke ontwikkelingen in een reeds bestaande sociale beweging, dan

duidt dat op verschuivingen in het bewustzijn, die teruggevoerd zouden kunnen worden op economisch-sociale veranderingen (niet alleen van invloed op de arbeidersklasse, maar ook op de andere klassen). De sociaal-historicus die zich met de geschiedenis van de arbeidersbeweging bezig houdt moet dus bestuderen hoe het sociaal bewustzijn van de arbeidersklasse (in allerlei varianten) was bij de aanvang van de te bestuderen periode, en hij moet de ontwikkeling daarvan in relatie tot de sociale bewegingen, de verschuivingen in de sociale structuur en in het economische leven, proberen na te trekken. Hij mag daarbij de ontwikkelingen die zich binnen de andere klassen- ook weer in relatie tot verschuivingen in de economie en de sociale structuur en in het bewustzijn - voordoen niet uit het oog verliezen. Processen die zich in (bij voorbeeld) de heersende klasse voordoen, via de politiek en op andere wijzen, terug op de arbeidersklasse en de bewegingen in haar midden(4).

Historici verbonden aan het Documentatiecentrum voor Nieuwste Geschiedenis(DNG) van de sociale faculteit van de Universiteit van Amsterdam, geïnteresseerd in de eerste fasen van de nederlandse arbeidersbeweging, voelden zich genoopt eerst de klassestructuur van de nederlandse samenleving bloot te leggen, dus de sociale geleidingen na te gaan, waaronder ook de interne geleiding binnen de arbeidersklasse(5). Ze maken bij dit werk gebruik van de beroepstellingen en van meningen van tijdgenoten, waarbij weer apart moet worden gelet op de door die tijdgenoten gebruikte terminologie (zowel wat betreft beroepsaanduidingen, als wat betreft aanduidingen van sociale lagen). Uit dit materiaal leidt de groep de sociale gele-

dingen af, nationaal, provinciaal en plaatselijk, ook kwantitatief. Zo'n dwarsdoorsnede wordt gemaakt voor ca. 1850 en moet vervolgens, voorzover het materiaal het toelaat, gemaakt worden voor latere jaren, om door vergelijking de verschuivingen te kunnen constateren. (Helaas vindt er na 1859 pas weer in 1889 een nieuwe beroepstelling plaats). De verklaring van de te constateren verschuivingen ligt voor deze groep in het economische veranderingen samen met veranderingen in de sociale structuur vormen belangrijke elementen ter verklaring van (onder andere) het ontstaan en de ontwikkeling van de arbeidersbeweging.

Overigens dient men wel in het oog te houden, dat dit 'elementen' ter verklaring zijn, zij het onmisbare. Andere elementen zijn: de bij het begin van het proces aange troffen bewustzijnsinhouden der groepen en binnen de groepen, en de verschuivingen in mentaliteit die zich voordoen ten gevolge van economische en sociale veranderingen (die de positie van de arbeidersklasse en haar verschillende lagen doen veranderen, maar tevens die van andere sociale groepen, die hun eigen mentaliteitsveranderingen ondergaan waarvan de werking uitgaat op de arbeidersklasse en op de bewegingen in haar midden.) De historicus van de arbeidersbeweging die de sociale structuur en de verschuivingen daarin heeft bepaald, dient dus opnieuw aan het werk te gaan ten aanzien van de mentaliteit van de verschillende klassen (6). Een poging om dit hele complex van economische, sociale en sociaal-psychologische veranderingen in zijn uitwerking op verschillende sociale groepen te achterhalen deed ik in mijn proefschrift. Door deze aanpak als 'totale' of 'integrale' sociale geschiedenis tegen de achtergrond van de ontwikkeling van de economie viel de ontwikkeling van de arbeidersbeweging als vanzelf 'op haar plaats'; was deze logisch in een algemeen kader gevat en bleek zij daarvan een uitvloeisel (7).

Wie iets wil doen aan geschiedenis van de arbeidersbeweging dient dus de arbeiders klasse in haar

ontwikkeling te leren kennen, en eigenlijk de gehele maatschappij waarvan die klasse een onderdeel is. Dat geldt ook als men een beperkter studie-object kiest dan de "arbeidersbeweging", als men zich slechts met een onderdeel daarvan bezig houdt. Een voorbeeld: men schrijft de geschiedenis van een arbeidersvakbond. Dat is een verkoopkartel van de arbeidskracht in een bepaalde bedrijfstak of een onderdeel daarvan. Men dient techniek en organisatie van de bedrijfstak, en de ontwikkelingen daarin, te bestuderen. Men dient de marktverhoudingen waarin de ondernemers geplaatst zijn (ten opzichte van leveranciers, kredietverschaffers, afnemers, en ten opzichte van elkaar) te bestuderen; voorts de sociale status van de ondernemers in de omringende maatschappij, en evenzeer die van de arbeiders (in beide gevallen ook van leidende groepen onder hen), en men dient rekening te houden met een serie sociaal-psychologische factoren, voortvloeiend uit de marktverhoudingen, uit de sociale status van ondernemers en arbeiders, maar ook uit de techniek en organisatie van de bedrijven, enz. Een poging de economische, sociaal-structurele en sociaal-psychologische factoren, die de geschiedenis van een vakbond bepalen, systematisch en in onderling verband te achterhalen heb ik zelf ondernomen. (8)

De geschiedenis van politieke partijen van de arbeidersklasse nadert uiteraard veel meer de "klassieke" politieke en ideeëngeschiedenis. Toch dient ze te geschieden tegen de achtergrond van de economische, sociaal-structurele en sociaal-psychologische processen binnen de arbeidersklasse en bij de andere klassen. Van groot belang zijn de verhoudingen tot de zogenaamde "nevenorganisaties" die soms eerder basisorganisaties mogen heten, zoals delen van de arbeidersvakbeweging. Van groot belang is tevens het vaststellen van de sociale positie der leden (beroepen, status, leeftijd, godsdienstige achtergronden), opdat men wete uit welke delen van de arbeidersklasse men recruteerde, en ook dit weer met sonderingen op ver-

schillende tijdstippen (9).

Uiteraard mag men, als men de geschiedenis van een organisatie bestudeert, niet afzien van grondige studie van de daden der organisatie, van de in de organisatie levende ideeën, van de leidende personen, van de interne verwickelingen. Dat zijn uiteraard de zaken, die juist in "oude" opvatting van geschiedenis van de arbeidersbeweging de aandacht hadden, en die de aandacht moeten blijven behouden. Al het voorgaande, de "diepere" geschiedenis van de arbeidersklasse en haar organisaties betreffende, is er immers niet of althans niet alleen om zichzelf wille, maar tevens ter verklaring van de "traditioneel" reeds bestudeerde elementen.

Er is dus, zo moge uit het bovenstaande blijken, geen "moderne" sociale geschiedenis zonder grondige kennis van de economische ontwikkelingen (maar vaak met andere vraagstellingen dan waarvan de economische geschiedschrijving uitgaat); er is geen geschiedenis van de arbeidersklasse zonder geschiedenis van alle klassen, zowel economisch als naar mentaliteiten; er is geen geschiedenis van arbeidersbeweging zonder al het voorgaande.

Eén troost voor wie dit te machtig mocht worden: deelstudies, die zich maar met één aspect of episode bezig houden, zonder de pretentie alles overhoop te halen, blijven niet alleen mogelijk maar zijn noodzakelijk.

Noten.

1. Een beredeneerde bibliografie van de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging werd samengesteld door G.Harmsen onder de titel: Idee en beweging. Bibliografische aanwijzingen bij de studie en het onderzoek van de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland. SUN, Nijmegen 1972. Men vindt daarin de titels van de werken der hier genoemde en uiteraard ook van vele andere auteurs.
2. Een verzameling definities van so-

ciale geschiedenis en een bespreking daarvan treft men aan in: B.H.Slicher van Bath, Theorie en praktijk in de economische en sociale geschiedenis. In: A.A.G.-Bijdragen 14 (1967), p. 105-228.

De in de tekst gegeven omschrijving komt overeen met die welke de Nederlandse Vereniging tot beoefening van de Sociale Geschiedenis (NVSG) in 1968 formuleerde en die ook ten grondslag ligt aan het Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis (vgl. 1e jaargang no. 1, 1975), uitgave van de NVSG en voortzetting van haar Mededelingenblad.

3. Overigens vinden dergelijke "imperialistische grensoverschrijdingen" evenzeer plaats door politiek-historici, kerkhistorici, enz.: zij speuren steeds meer naar maatschappelijke achtergronden. Anders dan in de internationale politiek zijn zulke "grensoverschrijdingen" in de wetenschap in hoge mate welkom, mits het aan deskundigheid niet ontbreekt; veelal zal teamwork geboden zijn.

4. Voorbeelden van zulke processen in het milieu der heersende klasse, die op de arbeidersklasse en de arbeidersbeweging terugwerken zijn gemakkelijk te geven. Ik noem er enkele. Het doordringen van liberale economisch-sociale denkbeelden bij belangrijke delen van de heersende klasse in Nederland omstreeks 1870 maakte, dat men valide arbeiders ging uitsluiten van de bedeling; zij werden dus terugverwezen naar hun patroons: dat is één van de factoren die tot het ontstaan van vakverenigingen onder arbeiders hebben geleid. Ander voorbeeld: wanneer patroons liberaal, en daarmee in godsdienstig opzicht vrijzinnig of zelfs onkerkelijk worden, vermindert dat de sociale controle die door de notabelen (onder wie de grote werkgevers en de geestelijken) op de lagere bevolkingsgroepen wordt uitgeoefend: er is immers een breuk ontstaan binnen de groep der notabelen. Dat vergemakkelijkt het ontstaan en de ontwikkeling van een zelfstandige arbeidersbeweging. In het algemeen kan men vaststellen dat openlijke strijd tussen verschillende sectoren van de hogere sociale strata de arbeiders de mogelijkheid geeft om politiek een actieve rol te spelen, als hulptroepen van één der strijdende partijen en/of zelfstandig. Laatste voor-

beeld: de verbetering en uitbreiding van het volksonderwijs door liberale schoolwetgeving had duidelijke invloed op de arbeidersklasse en derhalve op de arbeidersbeweging.

5. Vgl. J.Giele en G.J.van Oenen, De sociale structuur van de Nederlandse samenleving rond 1850. In: Mededelingenblad. Orgaan van de NVSG, 45 (mei 1974). p. 2-32.

6. Vgl. Th.van Tijn, Voorlopige notities over het ontstaan van het moderne klassebewustzijn in Nederland. In: idem, p. 33-48.

7. Idem, Twintig jaren Amsterdam. De maatschappelijke ontwikkeling van de hoofdstad, van de jaren '50 der vorige eeuw tot 1876. Diss. UvA 1965. Amsterdam 1965.

8. Idem, De Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkerbond (ANDB): een succes en zijn verklaring. In: BMGN 88 (1973), p. 403-418.

Idem, Bijdrage tot de wetenschappelijke studie van de vakbondsgeschiedenis. In: Mededelingenblad. Orgaan van de NVSG, 46 (november 1974), p. 89-108.

9. Voor het ledenbestand van de Sociaal Democratische Bond (SDB) is dit gedaan voor wat betreft de beroepen door P.van Horssen en D.Rietveld, in: Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis I, 1 (1975).